

Stratená prestíž a medzivojnová maďarská kultúrna diplomacia (Jej inštitucionálne a právne základy)

Mónika Balatoni

*Národná univerzita pre verejnú službu, Fakulta štátovedy a medzinárodných vzťahov,
Budapešť*

Kontaktný e-mail: Balatoni.Monika@uni-nke.hu

Ivan Halász

*Národná univerzita pre verejnú službu, Fakulta štátovedy a medzinárodných vzťahov,
Budapešť*

Spoločenskovedné výskumné centrum (ELKH TK), Budapešť

Kontaktný e-mail: Halasz.Ivan@tk.hu

Lost Prestige and Interwar Hungarian Cultural Diplomacy (Its Institutional and Legal Foundations)

Abstract:

The paper focuses on the birth of Hungarian cultural diplomacy in the interwar period. Hungary had relatively high prestige in the Western liberal newspapers and journals before the first world war, but the problems with electoral reforms and minority issues dramatically changed this situation. This change together with the results of the first world war lead to the Trianon peace treaty. The Hungarian politicians planned to restore the international prestige of the country by the active cultural and scientific diplomacy. Count Kuno Klebelsberg played the crucial role in this process. He served as conservative minister of education and religion across ten years. The network of *Collegium Hungaricum* and the institutes for history in Berlin, Rome and Vienna represented the main form of Hungarian foreign representation. Hungary also subsidised the university departments and lecturers of Hungarian language working abroad very actively this time. The parliament adopted the main legal norm of cultural policy in 1927. This norm regulated the work of cultural-scientific institutes operating abroad and also the system

of Hungarian fellowships. The cultural diplomacy was the domain of the educational ministry instead the foreign office. This diplomacy represented the very successful form of foreign activities of Hungarian state.

Keywords: cultural diplomacy; first world war; history; Hungary; prestige; reforms; science

Kľúčové slová: kultúrna diplomacia; prvá svetová vojna; história; Maďarsko; prestíž; reformy; veda

DOI: 10.14712/2464689X.2022.26

Financování: Prepared with the professional support of the Doctoral Student Scholarship Program of the Co-operative Doctoral Program of the Ministry of Innovation and Technology financed from the National Research, Development and Innovation Fund.

Jedným zo základných medzníkov novodobej maďarskej histórie je rok 1918, keď sa skončila prvá svetová vojna a rozpadlo sa Uhorské kráľovstvo, ktoré bolo od roku 1526 súčasťou mnohonárodnostnej Habsburskej ríše. Celý proces rozpadu právne ukončila trianonská mierová zmluva z roku 1920, ktorá je dodnes v Maďarsku považovaná za mierový diktát, resp. národnú tragédiu¹ a zároveň znamená aj začiatok tzv. malej maďarskej štátnosti. Do určitej miery si Maďarsko hľadá svoje miesto v Európe a regióne až dodnes.

Súčasťou tohto procesu je intenzívny záujem o spracovanie vlastnej histórie a pochopenie príčin hlavných udalostí z prvej polovice 20. storočia. Sem patria okrem iného aj otázky vzťahujúce sa na negatívne zmeny vo vnímaní imidžu krajiny v zahraničí pred a po roku 1918, ako aj spracovanie snáh zvrátiť tieto negatívne trendy s pomocou aktívnej kultúrno-vedeckej a tlačovej diplomacie. Záujem o tieto otázky osobitne vzrástol počas demokratickej tranzície v rokoch 1989/1990. Už predtým sa otázky straty pozitívneho imidžu Maďarov v anglosaskom svete venoval historik diplomacie a neskorší posttranzičný minister zahraničných vecí Géza Jeszenszky. Jeho práce hojne používa aj aktuálna publikácia. V 90. rokoch 20. storočia sa veľmi zintenzívnil výskum medzivojnovnej kultúrno-školskej politiky, ktorá taktiež v mnohom reagovala na Trianon. Hlavným osobnostiam tejto politiky sa systematicky venoval Ferenc Glatz a Gábor Ujváry. Posledne menovaný spracoval aj zahraničnú dimenziu tejto politiky.

Medzinárodná prestíž Uhorska a jej strata po prelome storočí

Mocenská pozícia Uhorska v rámci habsburského súštátia vzrástla hlavne po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867. Existencia dualistickej Rakúsko-uhorskej monarchie (1867–1918) patrí v maďarskom historickom povedomí medzi najúspešnejšie (t. j. zlaté) obdobia. Hoci zahraničná politika patrila medzi spoločné záležitosti, postupne sa aj navonok začala čoraz viac presadzovať uhorská štátna individualita, a to osobitne v hospodárskej, kultúrnej a športovej oblasti. Zároveň išlo o obdobie, keď malo Uhorsko pomerne

¹ HOLEC, R. *Trianon. Triumf a katastrofa*. Bratislava: Marenčin, 2020, s. 8.

veľkú zahraničnú prestíž, ktorú si vybudovalo vďaka liberálnej revolúcii a boju za slobodu v rokoch 1848/1849. Tento pokus sa síce skončil neúspešne, ale európske liberálne povedomie formované okrem iného aj vzťahujúcou sa kvalitnou tlačou spolu s aktivitami maďarskej kossuthovskej emigrácie² pomohlo zachovať a inštitucionalizovať jeho pamiatku. Kultúrnu prestíž krajiny zvyšoval aj hudobný skladateľ Ferenc Liszt, ktorý bol síce skôr uhorsko-nemeckého pôvodu, ale pod vplyvom romantizmu sa počas svojich zahraničných pobytov vedome hlásil za Maďara.³

Na celkový obraz Uhorska v očiach európskych liberálov pozitívne vplýval taktiež fakt, že pri moci bola po niekoľko desaťročí veľká liberálna (slobodomyseľná) strana, ktorá uskutočnila niekoľko dôležitých politických a spoločenských reforiem. Primárne aristokraticko-latifundistický charakter krajiny však nevedela (a viac-menej ani nechcela) zmeniť. Bohatá a vplyvná uhorská aristokracia bola mnohými putami zviazaná s ostatnými európskymi aristokratickými rodinami, čo osobitne v konzervatívnych kruhoch taktiež zvyšovalo prestíž dualistického Uhorska. Maďarská historická a právna veda, ktorá bola hrdá na vlastné národné právne tradície, často zdôrazňovala podobný (t. j. nechartálny alebo nepísaný) charakter anglického a uhorského ústavnoprávneho vývoja od stavovskej monarchia až po vtedajšiu súčasnosť. Hoci do určitej miery išlo skôr o mýtus,⁴ táto myšlienka predsa len aspoň čiastočne pomáhala vzbudiť záujem britskej spoločnosti a vedy o uhorské politické a právne reálie. Nakoniec netreba zabudnúť ani na to, že „revoluční“ Maďari mali spolu s Poliakmi pomerne dobrý imidž aj v očiach vznikajúceho radikálneho socialisticko-robotníckeho hnutia.⁵

Obraz a prestíž každej krajiny prirodzene nevytvárajú len jej vlastné hodnoty a dosiahnuté výsledky, ale vplýva na ňu aj geopolitická situácia a zahraničnopolitické snaženia ostatných štátov. Veľká časť politizujúcej verejnosti totiž vo veľkej miere vidí ostatné národy a štáty tradične cez prizmu vlastných národno-štátnych záujmov. Prirodzene aj tu existuje stupňovanie priateľov a nepriateľov, resp. snaha o objektivitu, ktorá je však možná len v mierových podmienkach. Okolnosti dlhotrvajúcej prvej svetovej vojny s jej celkovou polarizáciou a mobilizáciou spoločnosti i ekonomiky určite nepomáhali objektívnemu, diferencovanému alebo aspoň neutrálnemu pohľadu na ostatných zúčastnených. Okrem vojnového vypätia tu určite svoju úlohu zohrávala aj propaganda, ktorá chcela vlastnému obyvateľstvu vykresliť nepriateľov v maximálne negatívnom zmysle. Preto musela celý prebiehajúci a zároveň mimoriadne vyčerpávajúci konflikt zasadiť do širšieho naratívneho rámca, ako napríklad boj rozvinutých západných demokracií s konzervatívnymi až autoritatívnymi stredoeurópskymi monarchiami alebo ako boj agresívnych Germánov proti Slovanom.

Počas prvej svetovej vojny sa v očiach neskôr víťaznej západnej verejnosti dramaticky zmenil celkový obraz Uhorska a jeho spoločnosti. Maďarské politické elity si túto zmenu dlho neuviedomovali a preto ani ešte v roku 1918 nepočítali s takými veľkými územnými

² Lajos Kossuth sa do Uhorska už nikdy nevrátil, ale určitý čas žil vo Veľkej Británii, navštívil USA a nakoniec sa usadil v Taliansku. Všade sa snažil – a to vcelku úspešne – popularizovať svoj boj a vlasť.

³ Nakolko jeho materinským jazykom bola nemčina, maďarčinu neovládal na rovnakej úrovni.

⁴ SZENTE, Z. Az angol és a magyar párhuzamos alkotmányfejlődés mítosza. *Közjogi Szemle*, 2016, No. 2, s. 31–32.

⁵ FÁBIÁN, E. Nemzet, nemzetiség, érték. *Korunk*, 1981, No. 7–8, s. 516–521. [online]. Dostupné na: http://www.epa.hu/00400/00458/00521/pdf/EPA00458_Korunk_1981_07-08_516-521.pdf. [cit. 08.01.2022].

a demografickými stratami, k akým potom došlo v dôsledku vojnovej porážky a rozpadu Rakúsko-Uhorska. Pritom negatívny trend v posudzovaní Uhorska a jeho politiky vo viacerých rozhodujúcich západných tlačových orgánoch sa začal už skôr, t. j. ešte v posledných dvoch mierových desaťročiach.⁶ Negatívnu úlohu v tomto procese zohrala osobitne čoraz neúnosnejšia národnostná politika a od začiatku 20. storočia aj neustále odkladanie veľkej volebnej reformy, ktorej cieľom bolo zavedenie všeobecného volebného práva aspoň pre mužov. Svoju úlohu tu zohral aj zákon z roku 1907 o čel'adníkoch, v ktorom mnohí domáci aj zahraniční pozorovatelia videli pozostatok feudalizmu.

Najväčší a najnegatívnejší ohlas mala v západnej tlači v polovici prvého desaťročia 20. storočia jednoznačne uhorská národnostná politika. Súviselo to jednak so situáciou v autonómnom Chorvátsku, kde sa budapeštianska vláda pokúsila presadiť v rámci štátnej železnice používanie maďarčiny, čo vyvolalo obštrukciu chorvátskych poslancov a následne rozpustenie chorvátskeho autonómneho parlamentu (saboru). Veľmi negatívny ohlas mali udalosti v liptovskej obci Černová, kde v októbri roku 1907 uhorskí žandári v rámci rozháňania demonstrácie zastrelili 15 miestnych občanov. Táto udalosť rezonovala vďaka vystúpeniu nórskeho spisovateľa a básnika Björnsterne Björnsona okrem českej a rakúskej časti monarchie aj v škandinávskych štátoch a na západe Európy.⁷

V britskej tlači zásadne zmenili dovtedy viac-menej pozitívny obraz Uhorska predovšetkým viedenský korešpondent konzervatívnych novín *The Times* Henry Wickham Steed (1871–1956), ako aj škótsky historik a publicista Robert William Seton-Watson (1879–1951), ktorý sa do dejín zapísal ako hlavný západný znalec národnostnej politiky v Uhorsku a veľký priateľ Slovákov. Svoje diela publikoval hlavne pod menom Scotus Viator.⁸ Reportáže, postrehy a názory oboch britských odborníkov sa vo vtedajšom maďarskom politickom prostredí nezávisle od ich objektívnosti alebo subjektívnosti stali predmetom všeobecnej kritiky a zásadného odmietania. Osobitne kritickým sa stal práve rok 1907, keď sa po už spomínaných udalostiach dramaticky zmenil dovtedy neutrálny alebo skôr pozitívny obraz oficiálnej maďarskej politiky v západných intelektuálnych kruhoch.⁹ Tento zvrät postupne začal vplývať aj na tradične zdržanlivejších diplomatov a naplno sa prejavil počas mierových rokovaní v roku 1919/1920.

Spočiatku sa tento trend aspoň vo Veľkej Británii nezdal byť úplne nezvratným a maďarskí politici si uvedomovali potrebu jeho zmeny. Na západe pôsobili totiž aj mnohí starší sympatizanti Uhorska, hoci ich hlas bolo počuť čoraz menej.¹⁰ Budapeštianska

⁶ Tento proces vo vzťahu k Veľkej Británii veľmi plasticky opísal vo svojej knihe *Stratená prestíž* ešte ako univerzitný profesor prvý posttranzicičný maďarský minister zahraničných vecí (1990–1994) Géza Jeszenszky. Pozri JESZENSZKY, G. *Az elveszett presztízs*. Budapest: Fekete Sas Kiadó, 2020. Situácia vo Francúzsku bola pre Uhorsko ešte o niečo vážnejšia, lebo tam slovanské národy a Rumuni disponovali s ešte väčšími sympatiami. Napriek tomu rozliční francúzski vedci a teoretici (Louis Léger, Ernest Denis, André Chéradame, Jules-Eugén Oichon a pod.) pred rokom 1914 ešte reálne neuvažovali o zániku dunajskej monarchie a skôr podporovali jej federatívnu prestavbu s cieľom posilnenia Slovanov. Situácia sa však radikálne zmenila po vypuknutí prvej svetovej vojny. K tomu pozri: *Múlt-kor történelmi magazin*, 4. 6. 2008. [online]. Dostupné na: https://mult-kor.hu/20080604_francia_toretikusok_alapoztak_meg_trianon_gondolatat?pldx=2. [cit. 08.01.2022].

⁷ JESZENSZKY, G. *Az elveszett presztízs*. Budapest: Fekete Sas Kiadó, 2020, s. 274–276.

⁸ Tamže, s. 11–12.

⁹ Tamže, s. 277–278.

¹⁰ Hlavným britským protipólom Setona-Watsona bol napríklad Arthur B. Yolland (1874–1956), ktorý sa ako profesor anglického ústavu na univerzite v Budapešti stal dokonca aj uhorským štátnym občanom.

politika sa preto chopila iniciatívy a pokúsila sa jednak pozitívne ovplyvňovať britské liberálne a hospodárske kruhy, a jednak zabezpečiť pre zahraničných záujemcov odbornú literatúru v ich jazyku. Pozitívne ladené články vychádzali v časopise *Hungary*, úrady osobitnú pozornosť venovali vysokopostaveným britským turistom z prostredia aristokracie a nakoniec sa vo sfére zlepšovania zahraničného obrazu krajiny aktivizovali aj zahraniční zástupcovia („odborní dopisovatelia“) budapeštianskeho ministerstva obchodu pôsobiaci v západoeurópskych metropolách. Títo úradníci nielen pozorovali situáciu v krajine svojho pôsobiska, ale postupne sa snažili aj ovplyvňovať jej verejnú mienku.¹¹ Premiérsky úrad sa pokúsil zase dosiahnuť aktívnejší postoj spoločného ministerstva zahraničných vecí so sídlom na viedenskom Ballhausplatz v súvislosti so zahraničnou kritikou maďarskej politiky. V rámci ministerstva totiž už od čias kancelára Klemensa Lothara von Metternicha pod rozličným názvom pracovalo tlačové oddelenie, ktoré sa snažilo ovplyvňovať zahraničnú tlač v prospech Monarchie.¹² Viedenské ministerstvo napriek prítomnosti uhorských občanov vo svojich radoch predsa len bolo v týchto záležitostiach zdržanlivejšie. Preto sa budapeštianska vláda pokúsila na poli propagandy a vytvárania pozitívneho obrazu Uhorska aktivizovať vlastné ministerstvá – jednak už spomínané ministerstvo obchodu a jednak ministerstvo poľnohospodárstva a školstva. O koordináciu týchto aktivít sa staralo tlačové oddelenie úradu uhorského ministerského predsedu.¹³

Centrálne miesto v tomto procese zohrala londýnska výstava propagujúca Uhorsko s cieľom získania nových investícií. Myšlienka výstavy vznikla ešte počas návštevy Britskej obchodnej komory v Budapešti v roku 1906. Nápad sa nakoniec s finančnou podporou uhorských ministerstiev realizoval na jar 1908. Medzi niekoľkými desiatkami tisíc návštevníkov bol aj následník britského trónu a mnohí predstavitelia hospodárskej sféry. Neskrývaným cieľom výstavy bolo zlepšenie celkového obrazu Uhorska v očiach britskej vzdelanej verejnosti. Preto počas výstavy pomerne intenzívne distribuovali záujemcom anglické brožúry a reprezentatívne publikácie o uhorských pomeroch. Práve vtedy vznikla aj myšlienka založenia uhorského obchodného, kultúrneho a turistického zastupiteľstva v Londýne, tá sa však pred prvou svetovou vojnou už nerealizovala.¹⁴

Maďarské kultúrne a vedecké ustanovizne v zahraničí pred prvou svetovou vojnou

Uhorsko sa pomerne skoro pripojilo k tým európskym štátom, ktoré si v 19. storočí vytvorili vlastné kultúrno-vedecké inštitúcie v južnej Európe. Jednou z prvých takýchto inštitúcií bol francúzsky Egyptský inštitút v Káhire, ktorý v roku 1798 v rámci svojho vojenského ťaženia založil ešte Napoleon. Inštitút bol rozdelený na štyri sekcie (matematika, fyzika a prírodné vedy, politická ekonómia, literatúra a výtvarné umenie) a za pomerne krátky

V Uhorsku sa usadil aj John Paget (1808–1892), ktorý sa zúčastnil aj kossuthovskej revolúcie a neskôr získal statok v Sedmohradsku. Medzi britskými politikmi mal k Uhorsku a Maďarom pozitívny vzťah liberálny politik James Bryce (1832–1922), ktorý si z mladosti taktiež ešte pamätal revolúciu z roku 1848/1849. Podobný promaďarský postoj zastával aj Lord Fitzmaurice alebo liberálni poslanci Percy Alden a Robert Perks. Pozri JESZENSZKY, *op. cit.*, s. 102–108.

¹¹ Tamže, s. 111.

¹² *A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szémével. Praznovszky Iván emlékezései*. ZEIDLER, M. (zost.). Budapest: Olvasósarok, 2012, s. 33.

¹³ Tamže, s. 281–282.

¹⁴ Tamže, s. 283–284.

čas svojej existencie (do roku 1801) vykonal veľa pozitívnych výskumov. Obnovený bol v Alexandrii roku 1859 pod mierne zmeneným názvom. Vtedy však bol Egypt už pod britským vplyvom. Od roku 1880 inštitút znovu fungoval v Káhire. Dnes ho už financuje egyptská vláda.¹⁵ V každom prípade však išlo o jeden z prvých pokusov európskych veľmocí aj inštitucionálne zápasit' o vplyv v priestore Stredozemného mora a Orientu.

Po napoleonských vojnách sa medzi európskymi mocnosťami skutočne začala vedecko-kultúrna súťaž o prvenstvo vo sfére vedy a techniky, v oblasti zemepisných objavov a nakoniec aj medzi hodnotou ich muzeálnych zbierok. Súčasťou tejto súťaže bolo okrem iného práve zakladanie archeologických, historických a kunsthistorických ústavov v oblasti Stredozemného mora. V roku 1829 vznikol napríklad pruský Archeologický ústav v Ríme, ktorý si v roku 1874 vybudoval aj pobočku v Aténach. Neskôr v Ríme vznikol ešte Nemecký historický ústav a vo Florencii Umeleckohistorický ústav. Túto sieť nakoniec doplnil Nemecký ústav pre staroveké egyptské dejiny v Káhire. Tieto inštitúcie boli zakladané predovšetkým zo súkromnej iniciatívy, ale neskôr boli výrazne podporované aj štátom.¹⁶ Od roku 1875 mali svoj historický ústav v Ríme taktiež Francúzi a od roku 1890 aj Rakúšania. O niečo neskôr aj český snem podporil vznik českej historickej expozitúry v Ríme. Veľkým impulzom pre zakladanie podobných vedeckých ustanovizní bolo to, že pápež Leo XIII. umožnil výskum pápežských archívnych dokumentov spreď roku 1815. Postupne si svoje historické ústavy vybudovali v Ríme aj Belgičania, Briti, Holanďania, Fíni alebo Španieli.¹⁷

Maďarský cirkevný historik a medievalista Vilmos Fraknói, ktorý bol inak kanonikom a neskôr titulárnym katolíckym biskupom, nechcel aby Uhorsko zaostalo v tejto vedecko-historickej súťaži národov. V. Fraknói preto v poslednom desaťročí 19. storočia na vlastné náklady v Ríme kúpil a zrekonštruoval vilu v centre mesta, ktorá od roku 1895 prijímala výskumníkov štipendistov, ktorí sa venovali predovšetkým archívny výskumom súvisiacim s uhorskými dejinami. O niekoľko rokov neskôr k vile pribudol ešte aj dom pre umelcov. V. Fraknói si časom uvedomil, že založenie podobného ústavu a jeho trvalé finančné-prevádzkové zabezpečenie sú dve rozličné záležitosti, preto nakoniec ako cirkevná osoba svoj súkromný ústav ponúkol uhorskej katolíckej cirkvi. Avšak jej vedenie neprejavilo o jeho vilu záujem. V roku 1913 starnúci biskup a historik nakoniec svoju rímsku nehnuteľnosť daroval uhorskému štátu, ktorý sa zaviazal, že celý projekt bude naďalej financovať a spolu s Maďarskou akadémiou vied zabezpečí aj výskumné štipendiá. Rímsky historický ústav sa takto stal samostatnou rozpočtovou položkou pod kuratelou ministerstva náboženstva a verejného vzdelávania a akadémie.¹⁸ Fraknóiho vila je inak dodnes majetkom maďarského štátu.

Druhý štátom financovaný historický ústav zameraný na výskum stredovekých archívnych dokumentov vznikol v roku 1917 v tureckom Istanbule, ktorý sa predtým nazýval Konštantinopol. Turecko-uhorské vzťahy sa začali zlepšovať už v poslednej tretine 19. storočia a ich základom bol strach z cárskeho a slovanského Ruska. Počas prvej svetovej vojny oba štáty, resp. národy bojovali na tej istej strane barikády a nakoniec sa čiastočne

¹⁵ RUFFINI, P. B. *Věda a diplomacie. Nový rozměr mezinárodních vztahů*. Praha: Academia, 2018, s. 38.

¹⁶ BAŠTOVÁ, P. *Třetí pilíř zahraniční politiky? Západoněmecká zahraniční kulturní politika v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století*. Praha: Academia, 2018, s. 86–87.

¹⁷ UJVÁRY, G. *Kulturális hídfőállások*. I. kötet. Budapest: Ráció, 2018, s. 38–39.

¹⁸ Tamže, s. 39–42.

aj vďaka tomuto faktu realizovala myšlienka založenia Maďarského vedeckého ústavu v Konštantinopole, ktorý potom v tureckom hlavnom meste pôsobil od januára 1917 až do septembra 1918. Jedným z iniciátorov jeho založenia bol Kuno Klebelsberg, ktorý bol do roku 1917 administratívnym štátnym tajomníkom na ministerstve náboženstva a verejného vzdelávania. Inštitút sa venoval jednak uhorským medievalistickým výskumom, jednak výskumu turecko-uhorských vzťahov, orientalistike, dejinám umenia, archeológii, ako aj klasickej filológii.¹⁹ Nakoľko ústav ešte nedisponoval vlastnou budovou, koncom prvej svetovej vojny padol za obeť rozpadu Osmanskej ríše aj historického Uhorska a v medzivojnovom období – napriek dobrým bilaterálnym vzťahom – už ani na jednej zainteresovanej strane neboli financie na obnovu jeho činnosti.

Kultúrno-diplomatické snahy o zlepšenie imidžu Maďarska po prvej svetovej vojne

Faktický rozpad historického Uhorska a jeho následné medzinárodnoprávne spečatenie v mierovej zmluve z Trianonu šokovalo nielen maďarskú politickú elitu, ale celú spoločnosť. Hospodárske následky vojny a rozpadu boli katastrofálne a spôsobili revolučné napätia. Politickú situáciu potom skomplikovali dve povojnové revolúcie (demokratická a socialistická) a jedna (konzervatívno-nacionalistická) kontrarevolúcia. Všetky sa udiali v priebehu jedného roku medzi jeseňou roku 1918 a jeseňou 1919.

Postupná konsolidácia nového režimu pod vedením admirála Miklósa Horthyho začala až začiatkom roku 1920 po jeho zvolení za dočasnú hlavu štátu. M. Horthy pôvodne uvažoval o národnej diktatúre, ale pod vplyvom dohodovej diplomacie a domácich ústavných a politických tradícií nakoniec akceptoval obnovu parlamentarizmu, hoci aj s určitými korektívami. Kľúčovú úlohu v postupnej konsolidácii politických aj hospodárskych pomerov zohral konzervatívny sedmohradský gróf István Bethlen, ktorý bol premiérom celé jedno desaťročie (1920–1931).²⁰ Jednou z dôležitých úloh novej politickej moci bola aj medzinárodná konsolidácia postavenia porazeného Maďarska v Európe. Táto konsolidácia okrem iného znamenala aj vyjasnenie si postoja k štátom víťaznej Dohody, ako aj vytvorenie vzťahov s novými alebo aspoň radikálne posilnenými susednými štátmi, ktoré sa v roku 1921 združili v takzvanej Malej dohode (Československo, Rumunsko a Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov, t. j. neskoršia Juhoslávia).

Nový pravicový kresťansko-konzervatívny politický kurz režimu admirála M. Horthyho a grófa I. Bethlena charakterizoval v zahraničnej politike revizionizmus a v domácej politike sociálny konzervativizmus, silný nacionalizmus a intenzívny klerikalizmus. Bývalí vedúci liberálno-konzervatívni politici dualistického obdobia (napríklad gróf Albert Apponyi, gróf Gyula Andrássy ml. a pod.), ktorí ako legitimisti podporovali návrat Habsburgovcov, boli viac-menej v konštruktívnej opozícii. Do politického popredia a do vlády sa dostala skôr druhá (konzervatívnejšia) garnitúra predvojnového obdobia a mnohí katolícki ľudoveckí politici, ktorí boli predtým v opozícii.

Napriek tomu medzi oboma obdobiami existovala značná personálna kontinuita. Jedným z jej predstaviteľov bol aj vtedajší minister vnútra a neskôr náboženstva, školstva

¹⁹ O histórii tohto vedeckého centra pozri TÓTH, G. Az első külföldi magyar tudományos intézet (Konštantinápoly, 1916–1918). *Századok*, 1995, No. 6, s. 1380–1395.

²⁰ O politickom charaktere toho obdobia pozri ORMOS, M. The Early Interwars Years. In: SUGAR, P. et al. (eds.). *History of Hungary*. Indiana: Indiana University Press, 1990.

a kultúry gróf Kuno Klebelsberg (1875–1931). Predovšetkým s jeho menom sa spája medzivojnová maďarská kultúrna politika a zároveň pokus radikálne zlepšiť pokazený imidž krajiny v rozhodujúcich západoeurópskych metropolách. S týmto pokusom súvisí aj vytvorenie efektívnej siete štátom financovaných kultúrnych a vedeckých ustanovizní v zahraničí.

Gróf Kuno Klebelsberg (1875–1932)²¹ pochádzal z nemeckej grófskej rodiny usadenej v Uhorsku, ktorá po vojenskej línii slúžila Habsburgovcom, avšak po matke bol už maďarského pôvodu. Nakoľko pomerne skoro stratil otca, vychovávala ho matka a jej rodičia. V Budapešti vyštudoval právo, ale mal možnosť pobudnúť aj na viacerých štipendijných pobytoch v Nemecku, Francúzsku a Taliansku. Počas vlády baróna Dezső Bánffyho sa zamestnal na úrade vlády, kde pozvoľna postupoval hore a v roku 1907 sa stal vedúcim národnostného oddelenia. Neskôr sa jeho novým patrónom stal premiér gróf István Tisza, ktorý ho najprv nasmeroval na Najvyšší správny súd, avšak v roku 1913 sa stal už administratívnym štátnym tajomníkom na ministerstve náboženstva a verejného vzdelávania, ktoré vtedy krátko nazývali aj ministerstvom kultu. V roku 1917 bol znovu štátnym tajomníkom úradu vlády a bol zvolený aj do parlamentu. Po rozpade starého Uhorska a porážke revolučných hnutí vstúpil do Strany kresťansko-národného zjednotenia, ktorá predstavovala strednostavovské mestské krídlo formujúceho sa kontrarevolučného režimu. Strane nebol cudzí ani antisemitizmus a samotný poslanec K. Klebelsberg participoval na vypracovaní a prijatí jedného z prvých antisemitských zákonov medzivojnovej Európy, ktorý stanovil *numerus clausus* pre prijímanie židovských študentov na maďarské univerzity.²²

K. Klebelsberg sa v roku 1921 stal najprv ministrom vnútra v konsolidačnej vláde I. Bethlena, ale po necelom roku dostal rezort, ktorý mu bol vždy najbližší – t. j. školstvo a kultúrna, resp. vedeckú politiku. Organizovanie vedy, výskumu a kultúry ho zaujímalo už od mladosti, keď sa počas štúdia v Nemecku spoznal s významnými nemeckými konzervatívnymi predstaviteľmi riadenia vedy a kultúry.²³ Táto oblasť riadenia a správy ho vzrušovala a zaujímala po celý jeho odborný a politický život.

K. Klebelsberg prevzal svoj nový rezort v čase, keď sa formovala školská, kultúrna a vedecká politika nového kresťansko-národného režimu. Na jej výslednú podobu mal výrazný vplyv aj on samotný. K. Klebelsberg bol totiž predstaviteľom neonacionalizmu a podobne ako väčšina jeho súčasníkov vychádzal z teórie maďarskej kultúrnej nadržanosti v priestore strednej Európy. Koniec-koncov aj vedúci maďarskej delegácie na mierovej konferencii v Trianone gróf Albert Apponyi, ktorý inak patril medzi najvzdelanejších, jazykovo najerudovanejších a vtedy asi už aj najstarších budapeštianskych politikov, vychádzal napriek svojmu tradičnému pacifizmu z tejto teórie počas svojho záverečného prejavu pred kolegami diplomatmi.

K. Klebelsberg vo svojej politike vychádzal zo sociáldarwinistického predpokladu, podľa ktorého jednotlivé národy medzi sebou neprestajne súťažia o prvenstvo v rozličných sférach života. Najdôležitejšou mierovou oblasťou tohto súperenia bola vždy kultúra. Stupeň kultúrnosti a vzdelanosti preto určoval miesto každého národa v ich hierarchii.²⁴ Vzdelanosť a kultúrnosť zároveň zlepšovali pozície každého národa v medzinárodnej

²¹ Kuno bola maďarská verzia krstného mena Konrád.

²² PALLÓ, G. Klebelsberg Kuno: politikus kultuszminiszter. *Magyar Tudomány*, 2007, 4, 12, s. 2–3.

²³ Napríklad Adolph von Harnack, Karl Heinrich Becker a pod.

²⁴ UJVÁRY, *op. cit.*, s. 68.

súťaži a v mnohom od nich závisel aj ekonomický úspech a efektívnosť vládnutia. K. Klebelsberg si myslel, že vďaka svojej minulosti a sociálnemu postaveniu majú Maďari v rámci svojho širšieho regiónu náskok, ktorý by si mali udržať. Preto však napriek ťažkým potrianianským podmienkam musia viac investovať do školstva, kultúry a vedy. Pozdvihnúť bolo potrebné aj nižšie spoločenské vrstvy – jednak z ekonomických príčin, a jednak aj s ohľadom na ich lojalitu voči existujúcemu režimu. Minister vychádzal taktiež z elitistickej myšlienky, že v prípade väčšiny – aj väčších – národov pozostáva duchovná, umelecká a vedecká elita viac-menej z troch-štyroch tisíc výnimočných osobností, ktoré potom spoluurčujú dianie v celej spoločnosti. Z tohto pohľadu je preto veľmi dôležitá erudícia a kvalita týchto osôb.²⁵

K. Klebelsberg sformuloval taktiež celkovú koncepciu už spomínaného maďarského neonacionalizmu, ktorá vychádzala z toho, že nacionalizmus už nemusí bojovať o svoju nezávislosť od Viedne, a taktiež sa nemusí usilovať o integráciu rozličných etnických skupín, ktoré žili medzi Maďarmi, nakoľko väčšinu z nich Budapešť stratila. Maďarský nacionalizmus preto stratil svoje tradičné ciele a musel si nájsť ciele nové. K. Klebelsberg sa v nových podmienkach obával, že sa spoločnosť rozdelí na nacionalistickú inteligenciu na jednej strane a na internacionalistický proletariát na strane druhej. Tomu však už aj tak zmenšená krajina mala v každom prípade zabrániť. Robotníkov preto tiež považoval za potrebné zapojiť do národného organizmu, potom zvýšiť ich kultúrno-vzdelanostnú úroveň a urobiť ich lojálnymi k celonárodným cieľom. Ministrov neonacionalizmus a jeho politika teda mali dosiahnuť zapojenie miliónov vzdelanejších robotníkov a roľníkov do efektívnejšieho výrobného procesu, a to všetko pod vedením vysokokvalifikovanej a európsky rozhládnej niekoľkotisícovej vrstvy národných, resp. nacionalistických intelektuálov. Tomuto snaženiu K. Klebelsberg podriadil celú svoju školskú a kultúrnu politiku.²⁶

K. Klebelsberg zároveň odmietal romantické sny o východnej orientácii Maďarov, ktoré boli pod heslom „turanzmu“ veľmi populárne v prvých posttriannských rokoch. Intelektuálna elita krajiny a osobitne jej krajnepravivová časť sa totiž začala odvracať od západnej orientácie, čo katolík, medievalista a proeurópsky politik považoval za veľmi škodlivé. Uvedomoval si, že rozhodujúce centrá moci sú naďalej na západe, t. j. v Londýne, Paríži, Ríme a prespektívne i v Berlíne.²⁷ V tomto rozmýšľal podobne ako premiér I. Bethlen.

Práve západné vedúce elity chcel K. Klebelsberg presvedčiť o „maďarskej pravde“ a nespravodlivosti, ktorej sa Dohoda dopustila na jeho národe. K tomu však potreboval európsky uvažujúcich, západné jazyky dobre ovládajúcich a zároveň stabilne národne orientovaných intelektuálov, ktorí medzi iným budú zlepšovať imidž svojej krajiny a národa nielen svojou kvalifikovanou činnosťou, ale aj cez svoje spoločenské a vedecké kontakty. Tomuto cieľu K. Klebelsberg preto podriadil univerzitné reformy a kultúrno-vedeckú politiku v zahraničí. Týmto vlastne poskytol výrazný impulz pre formujúcu sa maďarskú kultúrnu diplomaciu.

V kontexte týchto cieľov neprekvapuje inak veľmi prekvapivý fakt, že porazená krajina, ktorá sa borila s obrovskými ekonomickými a sociálnymi problémami v prvom desaťročí

²⁵ KLEBELSBERG, K. *Beszédei, cikkei, törvényjavaslatai 1916–1926*. Budapest: Atheneum, 1927, s. 486–487.

²⁶ UJVÁRY, *op. cit.*, s. 86–88.

²⁷ KLEBELSBERG, K. *Neonacionalizmus*. Budapest: Atheneum, 1928, s. 123–130.

svojej samostatnej existencie, venovala na školské a kultúrne ciele približne jednu desatinu štátneho rozpočtu. Išlo o nevídanú sumu, ktorá sa už neskôr nikdy nezopakovala. K. Klebelsberg určite patril medzi najkonceptnejších maďarských kultúrnych politikov 20. storočia, ale treba si uvedomiť, že nikto iný v tejto pozícii nedisponoval s takými rozpočtovými možnosťami a s takou podporou premiéra ako on. V krajine vtedy vzniklo niekoľko nových univerzít, vedecko-výskumných ústavov, kvalitná sieť stredných škôl a bolo vybudovaných aj 3500 nových učební a 1750 učiteľských bytov.²⁸

Inak pomerne veľké rozpočtové možnosti, ktoré vtedy dostalo školstvo, veľmi pravdepodobne praxou súviseli aj s tými obmedzeniami, ktoré sa vzťahovali na medzivojnové Maďarsko vo vojenskej oblasti. Krajina totiž mala armádu s medzinárodne limitovaným počtom vojakov a povinná vojenská služba bola zrušená. Vedenie sa preto pokúsilo preniesť základnú prípravu budúcich vojakov do mládežníckych spoločenských organizácií (Hnutie Levente), ktoré vychovávali deti k telesnej zdatnosti a v duchu namierenom „proti defetistickému pacifizmu“.²⁹ V tomto období išlo o zaužívanú prax – pred kontrolami Spoločnosti národov sa totiž neskrývali len vojenské prostriedky, vyššie stavy ozbrojených a poriadkových síl, ale aj príprava budúcich potenciálnych vojakov. Prirodzene išlo tu len o jednu z príčin bohatšieho rozpočtu pre školstvo – hlavnú úlohu tu hrali už vyššie spomenuté strategické ciele.

Inštitucionálne a právne základy medzivojrovej kultúrno-vedeckej diplomacie

Maďarsko koncom roku 1918 síce znovu nadobudlo úplnú štátnu nezávislosť od habsburskej Viedne, ale za takých okolností, ktorým sa v maďarskom prostredí nikto netešil. Znovuzískanie suverenity znamenalo aj potrebu vybudovať vlastné ministerstvo zahraničných vecí a sieť maďarských zastupiteľských misií v cudzine. Prvé samostatné maďarské vyslanectvo³⁰ vzniklo koncom roku 1918 vo Viedni, ktorá mala ako bývalá ríšska metropola zvláštne miesto v maďarskej diplomacii a politike. Okrem iného tu zostali aj dôležité archívne a iné historické zdroje, ktoré sa vzťahovali na štyristoročné obdobie spoluzitia pod žezlom Habsburgovcov. Tento fakt si uvedomovali aj viacerí významní historici spolu s K. Klebelsbergom, ktorý v rokoch 1917 až 1932 zastával jeho srdcu veľmi blízky post predsedu Maďarskej historickej spoločnosti. Viedenský maďarský historický ústav vznikol preto už v roku 1920. Vtedy sa začali aj rokovania o rozdelení a používaní spoločného archívneho dedičstva, ktoré sa v roku 1926 skončili uzavretím bilaterálnej maďarsko-rakúskej zmluvy. V zmysle tzv. Bádenskej zmluvy je výskum archívnych materiálov, ktoré sa vzťahujú na obdobie rokov 1526 až 1918, otvorený aj pre maďarských výskumníkov, a to na tých istých základoch, ako v prípade ich rakúskych kolegov. Okrem toho Maďarsko má dodnes právo vyslať do rakúskeho Štátneho archívu, ako aj Vojenského archívu svojich stálych delegátov, ktorí tam vo vzťahu k spomínaným archívnym zdrojom majú také isté práva ako domáci rakúski archívári. Ich kancelárie sa preto nachádzajú priamo v budovách spomínaných archívov. Ich hlavnou úlohou je pomáhať maďarským výskumníkom počas

²⁸ ROMSICS, I. *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris, 1999, s. 173.

²⁹ SZABÓ, M. Klebelsberg-legenda. In: *Klebelsberg Kuno*. Budapest: Új Mandátum, 1999, s. 321–322.

³⁰ Medzivojnové Maďarsko ešte nemalo veľvyslancov, ale primerane zvykom tej doby a medzinárodnej váhy krajiny ho v cudzine zastupovali vyslanci.

ich pobytu vo Viedni. Koordináciu týchto výskumov dlhé roky realizoval už spomínaný viedenský historický ústav.³¹

Ďalším mestom, ktoré hralo vo vtedajšom maďarskom vedeckom a kultúrnom povedomí ústrednú úlohu, bola nemecká metropola Berlín. Osobitne to platilo pre tradične germanofilsky orientovaného K. Klebelsberga, ktorý tam v mladosti aj sám študoval. V roku 1924 sa preto v Berlíne sformovalo maďarské *Collegium Hungaricum*, ktoré bolo financované štátom a prijímalo na pobyt maďarských výskumníkov-štipendistov. Tu netreba zabudnúť, že Nemecko síce prehralo prvú svetovú vojnu, ale jeho prestíž vo vedeckých kruhoch bola stále mimoriadne veľká. V roku 1927 podobne zamerané *Collegium Hungaricum* vzniklo transformáciou už existujúcich inštitúcií aj v Ríme. (Išlo o Maďarskú vedeckú akadémiu v Ríme.) V tom istom roku v Paríži vznikla s finančnou podporou maďarského štátu Maďarsko-francúzska univerzitná informačná kancelária, ktorá sa v roku 1933 zmenila na Maďarské študijné centrum vo Francúzsku. Jeho profil sa podobal ostatným mestám, kde už existovalo samostatné *Collegium Hungaricum*. Inak posledná inštitúcia s týmto menom vznikla v roku 1999 v Moskve, ktorá je taktiež veľmi dôležitá z pohľadu výskumu novodobej maďarskej histórie, literatúry a spoločenských vied.³²

V roku 1927 sa teda viac-menej sformovala základná infraštruktúra maďarských kultúrnych a vedeckých zastupiteľských inštitúcií v zahraničí – t. j. prímernane Klebelsbergovej orientácii v podstate v hlavných metropolách západnej Európy. So Sovietskym zväzom vtedy antibolševické Maďarsko nemalo diplomatické vzťahy, na vzdialenejšie východné krajiny zasa neboli peniaze a susedné štáty s veľkými maďarskými menšinami neboli pre maďarskú kultúrnu politiku a sebareprezentáciu zaujímavé. Politiku voči týmto štátom určoval skôr revizionizmus a do určitej miery aj koncepcia kultúrnej nadradenosti. Okrem toho sa nepočítalo s tým, že stav z rokov 1918/1920 dlho vydrží, a všetci čakali, že sa veľké maďarské komunity spolu s ich územiami čoskoro vrátia domov, teda do Maďarska. Krajanské komunity teda ešte nepredstavovali objekt záujmu oficiálnej kultúrno-vedeckej politiky. Jednak vtedy ešte mali vlastnú kultúrno-školskú infraštruktúru, a jednak išlo o výsostne politickú otázku. S ich predstaviteľmi teda rokoval zväčša úrad premiéra a podporu im poskytovali rozličné štátne alebo súkromné spoločenské revizionistické fondy.

Asi najdôležitejším formálnym legislatívnym medzníkom v procese formovania medzivojnovej maďarskej kultúrnej zahraničnej politiky bolo prijatie zákona číslo XIII. z roku 1927 o zahraničných maďarských inštitútoch a o štipendiách slúžiacich na získanie vyššieho vzdelania.³³ Zákon do určitej miery nasledoval už existujúci stav, lebo časť ustanovizní, ktoré zákon spomenul už viac-menej pracovala. Zákon bol inak súčasťou širšieho balíka školských a kultúrnych právnych noriem, ktorý minister predložil parlamentu. Hlavným východiskom zákona bola podpora prípravy kvalifikovaných a medzinárodne etablovaných maďarských vedcov a pedagógov, ktorí budú vedieť v prípade potreby v budúcnosti participovať aj na formovaní a realizovaní dôležitých verejných politík. Tento zámer jednoznačne súvisel s Klebelsbergovou koncepciou vedecko-kultúrnej elity, ktorá mala pomáhať riadiť štát a spoločnosť. Zákon umožnil ministrovi náboženstva a verejného vzdelávania vytvárať v kultúrno-vedecky najdôležitejších zahraničných metropolách maďarské

³¹ BÁBA, I. *Diplomáciai lexikon*. Budapest: Püski, 2020, s. 494.

³² UJVÁRY, *cit. op.*, s. 85.

³³ Text zákona pozri zde: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92700013.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D40>.

ustanovizne s menom *Collegium Hungaricum*. Tam, kde nebolo možné alebo potrebné vytvoriť samostatný maďarský ústav, zákon umožnil udeľovať individuálne štipendia a podpory. Celá sieť inštitútov a štipendií mala byť financovaná zo štátnych a doplnkovo aj zo súkromných zdrojov. Hlavnou úlohou každého inštitútu typu *Collegium Hungaricum* mala byť podpora štúdií a výskumu pre maďarských vedcov, ktorí tu mali byť ubytovaní počas jedného alebo dvoch semestrov. Okrem ubytovania kolégium poskytovalo stravu, pranie bielizne a občas aj možnosti športového vyžitia.³⁴

Jednotlivé inštitúty mali pozostávať z vedecko-výskumného ústavu, z ústavu zabezpečujúceho prípravu umelcov a z internátu pre vysokoškolákov. Prítomnosť všetkých troch pilierov nebola bezpodmienečne nutná. Zákon vzal na vedomie, že v Berlíne a vo Viedni je umiestnenie vo vlastnej nehnuteľnosti už zabezpečené a zároveň poveril ministra kultu, aby kúpil primeranú nehnuteľnosť aj v Ríme. Okrem toho spomenul ešte umiestnenie ústavu v maďarskej budove v Zürichu, tam však nakoniec nevznikol samostatný maďarský kultúrno-vedecký štátny inštitút.

Riaditeľov jednotlivých ústavov menovala hlava štátu spolu s ministrom náboženstva a verejného vzdelávania. V štátoch, kde existovalo niekoľko podobných ustanovizní, na ich čelo hlava štátu vymenovala na návrh ministra kurátora. Riaditeľ ani kurátor nemuseli byť bezpodmienečne maďarskými štátnymi občanmi. Zákon úplne automaticky vychádzal z toho, že musí ísť o mužov s vysokou vedeckou prestížou. Okrem vedúcich ústavov spomenul ešte vedeckých a administratívnych úradníkov, ako aj technický (podúradnícky) personál, ktorý mal byť taktiež financovaný zo štátneho rozpočtu. O diplomatickom alebo konzulárnom postavení spomínaných úradníkov zákon nič nehovoril, čo bolo logické, lebo nepatrili pod ministerstvo zahraničných vecí.

Ministerstvo zahraničných vecí od roku 1930 malo síce vlastné kultúrne oddelenie, ale maďarská diplomacia až do konca medzivojnového obdobia rešpektovala autonómiu zahraničných kultúrnych zastúpení a fakt, že boli riadené z ministerstva náboženstva a verejného vzdelávania. Táto konštrukcia jednak súvisela s vtedajším spôsobom práce ministerstva zahraničných vecí, ako aj so silnou pozíciou oboch medzivojnových ministrov kultu v rámci vtedajších vlád.³⁵

Zákon inak venoval veľkú pozornosť aj otázke rozdeľovania štipendií a rade, ktorá mala na tento proces dozerať. S Klebelsbergovou koncepciou prepojenia vedeckej sféry a štátnej správy súviselo aj zákonné oprávnenie, podľa ktorého mohol minister od štipendistov podľa vlastnej úvahy vyžadovať vstup do verejnej správy, a to maximálne na obdobie piatich rokov.

Napriek tomu, že hlavnou úlohou maďarských vedecko-kultúrnych inštitúcií v západoeurópskych metropolách bola podpora elitných maďarských vedcov, umelcov a iných vedcov, nakoniec tieto ústavy zohrali dôležitú úlohu aj v procese obnovenia strateného imidžu Maďarska a maďarskej vedy a kultúry v zahraničí. Okrem ubytovania pre maďarských štipendistov totiž občas organizovali kultúrne podujatia, predstavenia pre širšiu verejnosť, premietanie filmov a podobné aktivity, ktorých cieľovou skupinou boli vzdelaní obyvatelia hostiteľských štátov. Nebola to síce primárna úloha týchto inštitúcií,

³⁴ UJVÁRY, *cit. op.*, s. 86.

³⁵ Okrem Kuna Klebelsberga išlo ešte o profesora medievalistu Bálinta Hómana, ktorý bol však po vojne odsúdený ako vojnový zločinec. Pozri UJVÁRY, *cit. op.*, s. 88.

ale postupne začala hrať v ich živote čoraz výraznejšiu rolu. Občas zorganizovali podujatia aj mimo vlastného sídla a v spolupráci s miestnymi univerzitnými pracoviskami a múzeami.³⁶ Inštitúcia *Collegium Hungaricum* preto postupne začala plniť tú funkciu, akú dnes hrajú v zahraničí pracujúce kultúrno-informačné centrá. Rozdiel bol predovšetkým v tom, že pred druhou svetovou vojnou bolo ich primárnou úlohou postarať sa o vlastných štípendistov a zahraničnej verejnosti sa venovali len doplnkovo. Dnes je tomu vo väčšine fungujúcich inštitúcií práve naopak.

Profil jednotlivých zahraničných kultúrnych inštitúcií typu *Collegium Hungaricum* – na rozdiel od zahraničných historických ústavov – nebol vždy úplne rovnaký. Viedeň navštevovali predovšetkým germanisti, lekári a právnici. Berlín priťahoval skôr technikov a odborníkov na prírodné vedy. Rím bol zase populárny medzi historikmi umenia, cirkevnými historikmi, umelcami a teológmi.³⁷ Mnohí štípendisti zohrali neskôr dôležitú úlohu v dejinách maďarskej vedy. Tento fakt pravdepodobne súvisel aj s ich meritokratickým a elitistickým výberom, ktorý však občas dokonca vyvolal aj kritiku tlače a opozície. K. Klebelsberg totiž primerane celkovým spoločenským cieľom vtedajšieho režimu otvorene preferoval štípendistov z provládnych (v dobovej terminológii: kresťansko-národných) vyšších stredných vrstiev, ktorých príslušníci boli často zamestnaní vo verejnej správe a sfére. Táto vrstva patrila totiž medzi hlavné piliere medzivojnového režimu.³⁸

Zahraničné historické ústavy, sieť *Collegium Hungaricum* a iné akademické pracoviská pracujúce pod priamym vedením ministerstva kultu však neboli jedinými nástrojmi aktívnej maďarskej kultúrno-vedeckej politiky. Maďarský štát sa totiž na mnohých miestach pokúšal pomáhať finančne aj už existujúcim katedrám hungarológie a lektorátom maďarského jazyka. V medzivojnovom období totiž ich sieť už bola vcelku impozantná, ale častým problémom bol nepomer medzi počtom pedagógov a študentov. Preto v záujme udržateľnosti celého systému bolo občas potrebné využiť aj rozpočtové prostriedky. Maďarsko bolo v tejto oblasti osobitne aktívne v spriatelennom Taliansku a Nemecku, ako aj na severe Európy a medzi ugrofínskymi národmi (hlavne v Estónsku a vo Fínsku). Niekde sa dokonca podarilo vytvoriť aj osobitné univerzitné maďarské ústavy (napríklad v Helsinkách, v Stockholme a v Ankare). Lacnejším riešením boli lektoráty, knižnice alebo priama finančná podpora učiteľov maďarského jazyka. V roku 1941, ktorý bol pre krajinu vlastne posledným mierovým rokom, túto sieť rozličných ustanovizní tvorilo 57 jednotiek. Medzi ne patrili tri inštitúcie typu *Collegium Hungaricum*, jedno Maďarské študijné centrum v Paríži, ďalej jedna informačná knižnica, dva výskumné ústavy, sedem univerzitných katedrií, deväť univerzitných ústavov, 31 lektorátov v rámci rozličných zahraničných univerzít a jedna osobitná škola a vedecká spoločnosť.³⁹

Všetky práve spomínané kultúrno-vedecké a školské aktivity smerom navonok boli dôležitým cieľom ministra K. Klebelsberga a iných teoretikov aktívnej kultúrnej politiky v zahraničí. Medzi posledne menovaných patrila predovšetkým profesor a neskôr rektor univerzity v Debrecíne János Hankiss, ktorý tu v 20. rokoch 20. storočia spolu s kolegami spustil sériu letných univerzít pre cudzincov zaujímajúcich sa o maďarský jazyk

³⁶ UJVÁRY, *cit. op.*, s. 87.

³⁷ Tamže, s. 91.

³⁸ Tamže, s. 93–94.

³⁹ Tamže, s. 120–121.

a kultúru.⁴⁰ Debrecínska letná univerzita existuje dodnes. J. Hankiss bol okrem iného aj autorom prvej a dlho jedinej maďarskej teoretickej práce o kultúrnej diplomacii a jej cieľoch. Celá problematika bola odborné blízka aj historikovi Bálintovi Hómanovi, ktorý v ministerskom kresle vystriedal K. Klebelsberga.

Európsky rozhládený J. Hankiss si presne uvedomoval, čo znamená strata prestíže v očiach vzdelaného obyvateľstva kľúčových svetových mocností. Vo svojom spise ako dobrý príklad úspešnej národnej propagandy a budovania vlastného imidžu uviedol poľskú emigráciu v 19. storočí a trochu prekvapujúco aj československú zahraničnú akciu počas prvej svetovej vojny. Prekvapujúco hlavne preto, lebo medzivojnové demokratické Československo bolo v horthyovskom Maďarsku považované za úhlavného nepriateľa a Tomáš G. Masaryk spolu s Edvardom Benešom patrili v krajine medzi najnepopulárnejších zahraničných politikov. J. Hankiss doslova konštatoval: „Češi pred svetovou vojnou nemali oficiálnu diplomaciu. Ich hlavnou zbraňou bolo pero a tlačené písmo. Za svoj štát môžu vďačiť predovšetkým svojej propagande, do ktorej vedeli vtiahnúť aj Björnsona a Setona-Watsona. Toto dobre symbolizuje aj všeobecne viditeľný fakt, že medzi českými domácimi aj zahraničnými politikmi je toľko vedcov a spisovateľov. Napriek tomu, že ich vytlačili z hlavnej cesty aktívnej politickej sebarealizácie, dokázali ľahšou a menej kontrolovateľnou cestičkou predbehnúť vedúcich politikov Monarchie a nakoniec dosiahli svoj cieľ, ktorý sa pôvodne zdal z hľadiska praktickej politiky skoro nedostihnuteľným. Z podobných príčin vzrástol po trianonskej strate krajiny aj význam maďarskej kultúrnej politiky.“⁴¹ J. Hankiss sa teda chcel učiť od svojich nepriateľov. Hlavné ciele kultúrnej diplomacie videl v tom, aby oboznámila svet s Maďarmi (teda aby ich zviditeľnila), ďalej aby posunula krajinu vpred v procese súťaže národov, a nakoniec aby napomohla revízií hraníc.⁴²

Hoci si maďarská kultúrna a vedecká diplomacia vybuodovala v medzivojnovom období dobré štrukturálne základy a dosiahla aj značné (čiastkové) úspechy, celkový negatívny trend a imidž krajiny sa jej nepodarilo zvrátiť. Maďarsko sa postupne dostalo do područia fašistického Talianska a nacistického Nemecka, ktoré ju priviedlo k ďalšej katastrofe v roku 1945. Napriek tomu išlo aspoň v tomto jednom smere o pomerne úspešné obdobie v histórii maďarskej diplomacie. Jej spoločenský a vedecký efekt sa prejavoval ešte dlho po roku 1945.

Koncepcne a logisticky Maďarsko dokonca predbehlo ostatné stredoeurópske štáty, ktoré pritom disponovali s väčšími zdrojmi a lepším medzinárodným postavením. Československo v medzivojnovom období napríklad nemalo ešte vybudovanú sieť samostatných zahraničných kultúrno-vedeckých ustanovizní, hoci v Ríme podľa vzoru ostatných európskych štátov v roku 1923 založilo Československý historický ústav, ktorý nadviazal na činnosť Českej historickej expedície založenej v roku 1887 z iniciatívy českého zemského snemu.⁴³ Tento ústav však okrem jedného bytu nemal v Ríme budovu v československom štátnom vlastníctve a existoval len do roku 1941. Ešte raz sa ho pokúsili obnoviť v prvých povojnových rokoch, ale jeho osud nakoniec spečatil príchod komunistov k moci. Obnoviť

⁴⁰ VIRÁGOS, M. Hankiss János irodalomprofesszor, a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem 1944–45. tanévi rector magnificentus. *Gerundium*, 2020, vol. XI, nr. 3–4, s. 11–29.

⁴¹ HANKISS J. *A kultúrdiplomácia alapvetése*. Budapest: MKT, 1936, s. 6.

⁴² Tamže, s. 17.

⁴³ PÁNEK, J. *Český historický ústav v Římě*. Praha: HÚ AV ČR, 2015, s. 2–4.

sa ústav podarilo až po páde komunistického režimu, a to z iniciatívy Akadémie vied Českej republiky. Poliaci si podobný ústav založili v Ríme v roku 1927 a od roku 1938 mali už aj vlastnú budovu. Predtým (od roku 1886) vo večnom meste pracovala len ustanovenej pod názvom *Expeditio Romana*, ktorá bola založená zo súkromnej iniciatívy.⁴⁴ Prvý štátny Poľský inštitút v zahraničí patriaci pod varšavské ministerstvo zahraničných vecí vznikol v roku 1938 v Budapešti. Čoskoro ho nasledoval podobný inštitút v Londýne. Naplánovaný inštitút v Bukurešti sa pre vypuknutie druhej svetovej vojny už nepodarilo otvoriť.⁴⁵ Medzivojnové Československo a Poľsko však ani pred rokom 1938 neboli v zahraničnej kultúrnej diplomacii úplne bez prostriedkov – na mnohých zahraničných zastupiteľstvách mali totiž svojich kultúrno-tlačových atašé. V Budapešti napríklad v tejto pozícii dlhé roky úspešne pôsobil košický rodák Anton Straka (1893–1944), ktorý sa zaslúžil o zintenzívnenie kultúrno-literárnych vzťahov, a to napriek veľmi zlým politickým pomerom.⁴⁶

Práve v menšej akceptovanosti medzivojnového Maďarska vo vtedajšej Európe treba hľadať príčiny aktívnej maďarskej kultúrno-vedeckej diplomacie. Budapeštianska diplomacia totiž v tom období nemala šancu osloviť svet svojimi ekonomickými alebo vojenskými kapacitami, resp. úspechmi. Na porazenú a radikálne zmenšenú krajinu sa vzťahovali rozličné obmedzenia, ktoré limitovali jej medzinárodné možnosti. Kultúrna diplomacia sa preto stala oblasťou, kde bolo možné mnohé neúspechy kompenzovať, a to relatívne lacným spôsobom. Okrem toho kultúrno-vedecká diplomacia pozitívne vplývala aj na vnútorný vývoj a podarilo sa jej nielen vybudovať vcelku dobré kontakty v zahraničí, ale aj pripraviť novú generáciu rozhladených intelektuálov. Táto generácia síce v 30. rokoch 20. storočia nedokázala zmeniť politické smerovanie krajiny, ale po druhej svetovej vojne predsa len zohrala dôležitú úlohu vo vývoji miestnej vedy a kultúry.

⁴⁴ Stacja PAN w Rzymie, viz: <https://roma.pan.pl/index.php?option>.

⁴⁵ UMIŃSKA-WORONIECKA, A. Historia pólskich placówek dyplomacji kulturalnej. In: OCIEPKA, B. (ed.). *Historia w dyplomacji publicznej*. Warszawa: Scholar, 2015, s. 115–118.

⁴⁶ WLACHOVSKÝ, K. Aktuálny odkaz Antona Straku (1893–1944). [online]. Dostupné na: <http://www.oslovma.hu/index.php/sk/historia/165-historia2-historia2/1014-aktualny-odkaz-antona-straku-1893-1944>. [cit. 08.01.2022].